

Oharrak

Notas

Remarques

Notes

De noms, de cognoms i de llengües subordinades

ARGENTER, Joan A.

Institut d'Estuds Catalans (IEC)

Secció Filològica

jargenter@iec.cat

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2025i70.322>

De noms, de cognoms i de llengües subordinades¹

... perquè ningú no els traurà del cap que, essent la seva llengua, la castellana, la més bella del món, l'única digna de ser enraonada, la que haurien de parlar tots els homes, si no n'hi hagués d'heretges, nosaltres, germans seus d'Espanya, ens entestem, sols per una baixa rancúnia, a voler parlar-ne una altra de tan fosca i esgarrifosa.

Agustí Calvet Gaziel

Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí (1893-1914)

Un nom de persona, un antropònim, és una cosa singular. Ens identifica davant d'altres i ens dona identitat personal. Un nom de fonts és una cosa única, perquè en principi no significa res o significa solament qui el porta. Un cognom ja és una mica diferent, perquè ens identifica amb la tribu; tots els membres de la tribu el comparteixen poc o molt.

De vegades també els noms de fonts ens vinculen a la tribu, perquè hi ha esdevingut un nom tradicional: el del pare i el de l'avi o bé el de l'avi i el del net. Era habitual saltejar el nom a cada generació. En tot cas, sempre hi ha noms de fonts que tenen més aire de família que d'altres. Si en una tribu hi ha un Enric és més probable que tard o d'hora n'hi hagi un altre. I si mai no hi ha hagut un Ferran, i així s'anomena un nounat, la gent dirà: «Ferran? I com és que li heu posat Ferran?». La tercera pregunta ja no gosen fer-la, però podria ser: «Que és orfe?». Com si s'hagués escolat a la família sense tenir-hi dret.

A la branca materna de la meva tribu coexistien un reguitzell de persones que van rebre totes elles el nom de la patrona de Barcelona (no pas per aquest motiu). La família es va valer d'un enginyós joc d'originals, manlleus, derivats i hipocorístics per salvar l'ambigüitat, i així vaig conèixer la *Mercè*, la *Mercedes*, la *Mercedites*, la *Xites*. El més significatiu, però, és l'absència del diminutiu català *Mercenetes*. Els estudiosos del declivi lingüístic en situacions terminals han fet notar que un dels primers símptomes del susdit decli-

¹ Llegit davant la Secció Filològica de l'IEC, reunida en sessió ordinària. Barcelona, 14 de març de 2025.

vi és l'adopció de noms de fonts de la llengua dominant per parlants de la llengua recessiva. L'ús del nom *Mercedes*, sigui pronunciat [mər'seðəs], [mer'seðes] o d'una altra manera (mai amb la interdental castellana), podria ser un d'aquests símptomes, per bé que el veig més com la inducció de la forma escrita oficial castellana en la llengua oral. El símptoma més clar de «declivi», si n'hi ha cap, no està en la presència d'una forma manllevada, sinó en l'absència d'una forma original catalana: aquell diminutiu.

Però amb això dels noms cal anar en compte. Has d'anar en compte que no te'l prenguin, tot i que en circumstàncies singulars és inevitable que t'ho facin sense miraments. El nostre nom és el que ens van donar els nostres pares o padrins i poca història. Ara, els catalans tenim una experiència de segles que ens deturpin nom i cognom. No cal anar a l'època de Franco; o no cal dir en temps de Franco..., com si abans de Franco no hagués passat ja. El fet és que a generacions de generacions de catalans el primer de què els han desposseït és del nom i, potser, del cognom.

El meu nom, el que em van donar els meus pares, el nom pel qual em coneixien els meus germans, cosins, parents pròxims o llunyans, amics, coneguts, etc., era *Joan-Albert*. És veritat que feia el sant per Sant Joan, però el meu nom era i és un nom compost. De manera que si em volien fer venir cridaven: «*Joanalbert!*»; si volien fer-me fer una cosa, també. Llavors els nens estàvem ensenyats que si una persona gran ens cridava, havíem de respondre: «Què mana?» (encara que nosaltres en coneguéssim la resposta). Això ara s'ha perdut i a mi em sap greu. No solament per la tradició lingüística, sinó perquè això i allò altre i allò altre —... i vas sumant— tot conflueix en el fet que el món s'ha tornat més barroer, també a casa nostra, encara que ho comencessin els anglosaxons. I no s'ha de confondre la barroeria amb la simplicitat o l'espontaneïtat.

Però no ens perdem en incisos. Per molt que jo em digués *Joan-Albert*, hi havia uns àmbits, llocs encerclats, en què no era això el que sentia, sinó: *Juan-Alberto*. Aquest era el nom castellanitzat i l'únic que escoltava a l'escola, a les comissaries de policia, a les agències del govern, a tot allò que feia olor de «vida pública i vida oficial». I, de fet, era l'únic que sortia en els papers oficials: partides de naixement, fes de baptisme, certificat d'antece-

dents penals, passaport i DNI, en fi. Podríem dir que era com la forma escrita del nom, perquè apareixia en els papers. Llavors els papers, i més els oficials, s'escrivien en castellà. Sota el franquisme el català escrit havia desaparegut com a llengua pública.

De fet, s'havia produït un robatori des que era un nadó i això ho havia d'arrossegat tota la vida... o no, com veurem. Ben considerada, la cosa és traumàtica i l'única justificació que té és precisament que és traumàtica. N'és l'objectiu. «No ho oblidis mai, noi, vius en una terra dominada, pertany a un poble sotmès» i, encara, «fas part del botí de guerra». En resum: els que manen no són els teus. Aquí manem nosaltres, uns altres, amb uns altres noms de fonts, uns altres cognoms, uns altres costums i una altra llengua.

Un dels quasi últims damnificats d'aquesta política va ser el meu primogènit Marc.

Quan vaig anar al Registre Civil a inscriure'l com a Marc, vaig topar amb el funcionari d'ofici i després amb un altre funcionari de rang superior. Jo insistia: «Marc». I ells: «Que no, no pot ser. Ha de ser *Marcos*». Després d'un estira-i-arronsa que ja no tenia cap sentit —érem al 1971, el Règim s'havia esfilagarsat i era a les acaballes (tot i que encara havien de venir noves execucions)—. Molts funcionaris prenen actituds prospectives. Arribat un moment de la interacció entre teòrics servidors públics i una mostra (significativa) del públic, el segon funcionari va afeblir-se de manera absurda: «*Marc* no puede ser. *Marcos* o *Marco*». «Antes italiano que catalán», devia pensar, emulant a l'avançada la política que després seguiria el PP envers el món empresarial català. De fet, m'inclino a creure que no ho devia pensar i que considerava *Marco* un nom castellà, perquè a l'escola li havien parlat de Marco Polo. Un senyor amb el cognom de *Doña Carmen* no podia dur un nom que no fos espanyolíssim. «Entonces, *Marco*: tengo parientes en Italia». Parents italians, s'entén. El *Marc* no es va dir d'altra manera, és clar: *Marc*. (També els nostres parents d'Itàlia li han dit sempre *Marc*). Però no s'ho va dir oficialment i des del bressol.

Quan al cap del temps, el franquisme se'n va anar aparentment aigüera avall de la història, vaig poder recuperar oficialment el meu nom original i

avui és aquest el que figura als papers oficials i és l'únic d'ús públic —i de fet és, en part, el que he fet servir sempre per signar les meves publicacions—. Almenys en part: *Joan*. Perquè les publicacions, les signo *Joan A. Argenter*. També el Marc va recuperar el seu. No cregueu que no et vulguin veure cap-cot, amb això de la recuperació del nom: has de demanar-ho, fer gestions, omplir formularis, fer papers, aportar documentació —quan el que s'hauria de demanar és una indemnització per danys i perjudicis, per introducció onomàstica i per robatori de la personalitat, per rapinya als teus progenitors—: n'hi ha de tan mesells que encara creuen que els hem d'estar agraïts.

Amb els cognoms, no va anar altrament, però aquí hi ha diferències importants. Una persona és la propietària del cognom? Això ja és més discutible, perquè el cognom, com hem dit, està vinculat a la tribu. Ara, la continuïtat d'un cognom durant un temps històric determinat en una tribu no garanteix que el cognom no hagi estat espoliat, deturpat, ferit d'una manera o altra. És el cas de la castellanització d'un bon nombre de cognoms catalans. Un cognom pot haver estat potinejat de diverses maneres, la més sovintejada era a través dels oficis d'un funcionari castellà o d'una regió castellano-parlant, que havia de parar l'orella, escoltar i escriure en castellà el cognom de la gent per primera vegada —i potser havia de començar per donar-los un cognom—. Això dels cognoms no ha estat cosa de sempre, si bé fa uns quants segles que dura. Una altra via era la subversió ortogràfica. El primer funcionari que castellanitzava els cognoms ho feia, com si diguéssim, d'una manera naïf. Era una aproximació d'allò que sentia el funcionari a la grafia castellana. L'altre podia tenir ja més mala bava, sabent-ho o no, i consistia a alterar la grafia dels cognoms catalans que seguien la normativa general, les normes de l'IEC, la manera unificada d'escriure el català. El meu avi matern —en record del qual van anomenar-me— es deia Joan Giralt Quadres —en alguns papers més o menys oficials he llegit *Cuadras*—. Encara bo que va salvar la *-t* de *Giralt*! N'hi ha que la van perdre pel camí. Que el pas de *-lt* a *-l* en posició final, és a dir, que no soni la *-t*, sigui un procés fonètic regular del català no fa la grafia *-l* més catalana ni més normativa que *-lt*.

El pare de Joan Giralt Quadres, és a dir, el meu besavi, era Josep Giralt Vidal. *Vidal*, *Giralt* i *Quadres* són cognoms comuns al Garraf. També ho és

Soler —el cognom de l'àvia materna (la qual jo vaig conèixer com a «Angeleta Soler, vídua de Giralt»). *Vidal* no ha patit gaire. *Giralt* s'ha mantingut en general. Desitjaria que *Soler* tampoc no hagués patit. *Quadres* alterna amb *Cuadras*. N'hi ha que, més rancis que cultes, han mantingut la *cu*, que fa llatí i sembla de noble paratge, hi han afegit un guionet, que sempre fa goig, però han abocat en un terrible esguerro per hibridació: el cognom *Vidal-Quadras* preserva la *qu* etimològica llatina, però és esclau de la terminació castellana.

Coses semblants passen o han passat en altres racons de la pell de brau, allí on hi ha una llengua altra que el castellà. Casa de Xurxo a Meiraos do Courel, Galícia, és el nom original de la casa on va néixer una persona que m'és molt pròxima. Allí la gent es coneix més pel nom de la casa que pel cognom, el qual pot coincidir o no amb un nom de casa i amb qui sigui o no de la casa. Xurxo —diguem, *Jordi*— s'ha mantingut com a nom de la casa en la tradició oral de la gent, que és la manera com perviuen i es mantenen els noms. La persona que m'és molt pròxima no porta el cognom *Xurxo* i aquells vinculats amb la casa que el porten ho fan sota la forma *Jurjo*, una castellanització absoluta de base fonètica d'aquest nom (X::J, [x] per comptes de [ʃ]), una altra opció, no menys intrusiva, hauria estat una simple traducció (*Jorge*). Ningú de Meiraos no designa aquella casa amb el nom *casa de Jurjo* i tothom en diu *casa de Xurxo*. En canvi, tothom sap o pot saber quines persones de casa de Xurxo porten oficialment el cognom *Jurjo*.

La cosa —la cosa més trista— és que no es tracta solament d'afers administratius o de «política nacional». És que «els espanyols no catalans», com diria Gaziel (cap arrauxat), participen amb deler d'aquesta deturpació i al capdavall subjugació antroponímica. Us exposaré un parell d'anècdotes. Totes dues tenen a veure amb la percepció que gent de parla castellana (en principi, «espanyols no catalans») es fan del català, sigui en funció de l'acomodació de l'estructura del català a l'estructura de la seva llengua sigui en funció de la subordinació del català a la seva llengua. Totes dues tenen a veure també amb l'onomàstica: la primera amb un topònim i la segona amb un antropònim. El topònim és un mer exemple, podria haver estat un altre mot de la llengua amb característiques fòniques similars. L'antropònim, no; és substancial que sigui aquest.

Una vegada em vaig presentar davant un director de teatre no professional, més aviat escolar i, ben entès, en castellà. Era un navarrès castellanoparlant. M'havia de fer una prova, això que en diuen un càsting. Es va limitar a demanar-me: «A ver, di *general*». I jo vaig fer *general*, en castellà, però amb una insubornable velarització de la *l*.

«¡Fuera!», va sentenciar amb raó, però no es va acabar aquí la història. Potser per no ser tan contundent va afegir, com si hi posés interès: «¿Vosotros, los catalanes, por qué decís *Llobregata*?». Tot i que, pragmàticament, la pregunta violava la màxima de pertinència, jo li vaig contestar que no dèiem *Llobregata*, que de fet això ho havia dit ell i no cap català, i que els catalans diem *Llobregat*. I va fer: «¿Lo ves? *Llobregata*».

Suposo que per a ell, la cosa va acabar aquí, amb absoluta convicció i sense cap mena de curiositat. Jo, en canvi, vaig intentar entendre què passava i em vaig adonar que, ultra la fonètica articulatòria i la fonètica acústica, n'hi ha una altra, que és la fonètica perceptiva. El castellà no posseeix les consonants obstruents sordes /p, t, k/ en posició final de mot —és a dir no té mots com *cap*, *pet* o *poc*—. Els sons corresponents no poden cloure mot, és a dir, no poden ser percebuts com a finals. De manera que quan un castellanoparlant es troba amb un mot com cat. *Llobregat*, interpreta que aquesta -t no pot ser final absolut de mot i la seva oïda hi afegeix una vocal per tal de no trencar l'estructura sil·làbica previsible en la seva llengua (ometent que el mot no és de la seva, sinó d'una altra llengua). El navarrès hi afegia la percepció de la vocal i em renyava com si jo la hi pronunciés.

M'avanço a una pregunta o una objecció: no em demaneu si aquest senyor també sent *Montserrat* o *amistata*, demaneu-li-ho a ell. La percepció només la coneix el receptor. No crec que senti *amistata*, ja té un mot en la seva llengua, *amistad*. Més plausible fóra que percebés *Montserrat*, que és un nom propi, un topònim com *Llobregat*, aliens al castellà. De fet, ja el cinc-centista Cristóbal de Virués, poeta i militar, va escriure un poema èpic intitulat *El Montserrate*, en castellà i amb una castellanament raonable vocal final de suport (1587).

La segona anècdota és més dolorosa —per no dir més bèstia— i menys instructiva. El més interessant de l'escenari comunicatiu és que l'intercanvi

té lloc en una regió d'Espanya, entre un «espanyol no català» i jo mateix, i que la relació entre aquests dos és asimètrica, amb avantatge per a l'espanyol no català. Em demana pels cognoms:

«Argenté Giralt», dic, a la catalana. «Eso será en Cataluña». Atesa la meva posició subordinada, no vaig gosar demanar: «¿Y cómo debe ser *eso* fuera de Cataluña?», perquè si *eso* és d'una altra manera, ja no és *eso*. Si deixem de banda el vocalisme (l'absència de «vocals neutres» en una pronúncia castellana), el que estava en qüestió era la *g* en totes dues ocurrences. Déu-n'hi-do. Expliqueu-li ara a un espanyol no català que el mot català *Espanya* no solament s'escriu amb *-ny-*, sinó que solament presenta un so *a* i cap *e* (en català oriental)! Potser us farà: «[ə]?». Si ho fa, li n'haureu tret un *schwa*, la vocal neutra! O, per no sortir de l'antroponímia, expliqueu-li com pot ser que al món hi hagi un individu que pugui dir-se *Raimon* i no *Raimundo* o, en els seus termes, per comptes de *Raimundo*.

I encara una altra persona que em mereixia respecte, un basc en aquest cas, em va demanar, per sorpresa meva: «¿Pero tú no crees que se les hace un favor a esos hablantes de vasco de los caseríos al enseñarles el castellano y hacerles olvidar el vasco...?».

Evidentment, això no li ho feia dir l'animadversió envers els seus connaturs; li havia estat imbuït de la ideologia dominant. Si, segons els qui ostenten i difonen aquesta ideologia, no es pot dir tot en èuscar o si hi ha coses que solament es poden dir en castellà, però no en èuscar —i no a la inversa—, llavors és que no es tracta d'un problema de gramàtica i de lèxic, sinó d'una qüestió de pensament i al capdavall és fins a aquí que els cal arribar, a l'arrel. L'erradicació de la llengua com a sistema gramatical és una conseqüència necessària d'evitar que els *euskalduns* —i els parlants de llengües minoritzades— puguin pensar en llur llengua, que puguin concebre les coses que els permetria i com els permetria fer-ho llur llengua.

Amb això, hem arribat al moll de l'os, però no em malentengueu. No vull evocar aquí la delicada qüestió sobre si la llengua condiciona el pensament o viceversa ni si tota llengua es pot traduir a qualsevol altra, etcètera. Vull assenyalar que l'espècie humana és una, el llenguatge li és espe-

cífic i el cervell d'un humà no és gaire diferent del d'un altre i és capaç de desenvolupar les mateixes potencialitats, però allò que els humans pensem i verbalitzem en una llengua concreta és concebut des de perspectives lingüístiques diferents que aboquen a maneres de dir i a expectatives diferents.

A diferència del castellà, l'èuscar és una llengua que posseeix certes propietats, com determinades partícules discursives que el castellà desconeix, posposicions per comptes de preposicions, sufixos casuais, que ofereixen a aquesta llengua una facilitat per a encadenar seqüències de formes nominals contigües que el castellà solament podria expressar amb formes verbals o no podria expressar, i també li ofereixen la possibilitat d'evitar allò que en castellà serien clàusules de relatiu o clàusules amb entonació interrogativa. Tot plegat dota una narració en èuscar d'una densitat i un ritme nominals aliens al castellà. La pèrdua de l'èuscar orientaria diferentment o clausuraria l'expressió que hi és natural.

I ja que ens hem ficat en esbarzers gramaticals i avui els vents bufen d'on bufen en això de la gramàtica i el parlar inclusiu, no vull deixar de mencionar el comentari que l'autora d'una novel·la en èuscar fa² entre molts altres, a propòsit de la traducció castellana que ella mateixa n'ha fet³. Diu⁴:

La protagonista, Luzia, tiene un perro bóxer llamado Taka, que no había tenido sexo durante los muchos años que duró la confección de la novela en euskera, lengua en la que no hay marca de género. Al traducir la novela al castellano me tuve que plantear necesariamente si Taka era hembra o macho. ¡Y aún diremos que la forma no condiciona al contenido!

I afegeix:

Además, la ausencia de *ella* versus *él* en euskera me obligaba a una mayor frecuencia de los nombres propios, lo cual dio al texto una textura más densa.

² Lourdes Oñederra, *Intemperies (babes bila)*. Donostia: Erein Argitaletxea, 2013.

³ Lourdes Oñederra, *Intemperies*. Donostia: Erein Argitaletxea, 2015.

⁴ Comunicació personal.

Tot això ens mostra que cada llengua té una estructura pròpia, la qual fa que els parlants es fixin en unes categories i en menystinguin unes altres, que facin unes tries gramaticals i segueixin unes estratègies expressives que, si parlessin una altra llengua, no farien ni seguirien, o que no les facin ni les segueixin quan parlen una altra llengua.

Perdoneu la digressió i retornem a l'onomàstica (de fet, amb l'última citació ja hi hem tornat). D'ençà que el país va deixar el règim autoritari i autocràtic enrere i en va encetar un altre de deficientment democràtic, l'autoritat competent ens ha permès recuperar noms i cognoms, als parlants de les, constitucionalment, «demás lenguas españolas». Va ser així com el meu nom de fonts oficial castellà va convertir-se en el meu nom de fonts oficial català i així ho certifica el meu DNI. El nostre cognom també va patir una lleu modificació i va adoptar una forma ortogràfica inequívocament catalana. En el meu cas va ser una concessió del Ministerio de Justicia del Reino de España, a instància meua, i la justificació benvolent que va adduir va ser que «por tratarse de una leve modificación fonética» m'era permès fer el canvi. Això de la «leve modificación fonética» em va sorprendre una mica —no ho deien pas per l'accent tònic, sinó per la consonant final— però vaig acceptar-ho, amb les seves conseqüències: de llavors ençà els meus col·legues espanyols no catalans em dirien *Argenter*, amb totes les lletres i amb una variable pronunciació, més o menys destra, de la g, i una pronunciació errònia de les vocals, cosa que ja passava abans. Perquè aquí hi ha una qüestió gràfica: som nosaltres, els catalanoparlants no valencians, els que no pronunciem la *r* final d'*Argenter* ni *Fuster* ni *Sabater* (tant si són noms propis com si són noms comuns). La reconeixem en la pronúncia d'un valencià i la pronunciem també en mots derivats com *argentera*, *fusterejar*, *sabateria*. Sempre he dit que jo no pretenia restituir la veritat onomàstica, sinó el sentit i la correcció ortogràfica.

Quan vaig anar al Registre Civil amb la carta ministerial a la butxaca i van haver aplicat els canvis, vaig demanar un document oficial, qualsevol, per veure el goig que faria la novetat onomàstica en negre sobre blanc. Doncs, vet aquí que em vaig trobar el següent: «Joan Albert Argenter y Giralt». No sé si us heu fixat en la *y*. M'assimilaven a *Don Marcelino Menéndez*! Vaig protestar visiblement enutjat i vaig argüir que si jo havia demanat

la catalanització dels meus nom i cognom, no tenien dret a sortir-me ara amb una i grega (y) per comptes de llatina (i) (o de res). El funcionari castellà que m'havia dut el paper oficial va dir: «Bueno, esta y no tiene ningún valor oficial: es solo para separar los dos apellidos» (com si no n'hi hagués prou amb un espai en blanc: si es tractava d'estalviar paper, amb un espai en blanc ja fèiem —altrament, tant la y com la i demanen dos espais en blanc—). La funcionària catalana amb qui havia gestionat els formularis va dir-me amb més lògica i potser amb més malícia: «Es que vostè no ha demanat la traducció de la i grega. Si ho vol fer ara...», i m'allargava la mà arrossegant un nou formulari en blanc de sol·licitud de traducció per damunt la taula. És a dir, ho deia seriosament. Em va semblar que tot plegat ja era massa inri i vaig decidir que es posessin la conjunció copulativa on els cabés. La terminologia gramatical és molt sàvia. I allí va quedar la y.

De tota manera, haig de reconèixer que amb això del nom, jo he contribuït a una certa confusió. A partir d'una edat em va venir al cap que això dels noms doblats o triplicats era cosa de reis i de nobles —devia coincidir amb una de les exaltacions del llavors príncep Juan Carlos, segurament el seu nomenament com a successor de l'autòcrata, «a título de rey»—. Vaig decidir escurçar-me el nom i deixar-lo en *Joan*, que és com al capdavall es deia el meu avi, el qual no vaig arribar a conèixer, però sí a perpetuar onomàsticament. De llavors ençà tothom m'ha conegut com *Joan* i m'ha anomenat *Joan*. També la família: els meus pares i germans. Al principi els va costar una mica, sí, però s'hi van avesar al capdavall. Amb els parents més llunyans i que poc sovintejo de vegades haig de presentar-me com a *Joan Albert* per ser identificat tot d'una i evitar haver de presentar-m'hi dues vegades. I quan algú que em sembla desconegut em diu *Joan Albert*, sé que és un conegut d'adolescència —no un amic pròxim— o un company d'estudis (o algú informat a la GEC o a Viquipèdia). Tot plegat ha facilitat una certa confusió amb les denominacions i amb les referències bibliogràfiques. Sempre m'ha sabut greu per les bibliote càries.

Però vet aquí que es va esdevenir un altre fet que canviaria novament la nostra història onomàstica. L'origen remot és la companyonia i molt posterior casori del meu fill Jordi amb la Laia. Quan va néixer el seu primer fill i em van fer avi per primera vegada, van posar Joan al nadó. Gairebé era un

compromís indefugible. El pare de la Laia es diu Joan Maria i jo em dic Joan Albert. Tots dos teníem per costum fer-nos dir *Joan*. Com si fóssim caràcters onomàstics recessius, el menut es va dir i es diu Joan. Els meus nets, aquest i els que vindrien, ens tracten d'avi *Joan Maria* i avi *Joan Albert*. Cap dels dos avis no vam cedir a cedir el simple *Joan* a l'altre i els nens s'havien d'aclarir. Tenien el dret a conèixer la veritat i orientar-se en aquell embolic d'avis, del qual eren innocents. De fet, són ells que ens han torçat el braç.